

Pregledni članak

UDK: 174:338.24:658.567.3
doi:10.5937/ekonhor2002173K

ULOGA DRŽAVE U PODSTICANJU DRUŠTVENO ODGOVORNOG POSLOVANJA

Mladen Krstić¹ i Ksenija Denčić Mihajlov^{*2}

¹Maksi-Co doo, Aleksinac

²Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu

U radu je analizirana uloga države u implementaciji koncepta društveno odgovornog poslovanja (DOP) u poslovnu politiku kompanija u oblasti reciklaže u Republici Srbiji, sa posebnim osvrtom na reciklažu istrošenih vozila i otpada od električne i elektronske opreme (e-proizvoda). Istraživanje je pokazalo da su značajno različiti pristupi države u pogledu ova dva nezavisna toka otpada najviše odgovorni za razlike u količini recikliranih proizvoda u analiziranom periodu. Autori ukazuju na to da je tzv. samoregulatorno DOP, uočeno kod reciklaže istrošenih automobila, u prethodnom periodu uslovalo značajno smanjenje obima zvanične reciklaže automobila. To upućuje na zaključak da iako je reciklaža automobila, sa finansijskog aspekta, profitabilna investicija, to nije dovoljno da potencijalne investitore motiviše da ovaj proces obavljaju u skladu sa propisima, kroz zvanične tokove otpada. S druge strane, u oblasti reciklaže e-proizvoda, DOP, koje je podržano od strane države, dodatno je motivisalo investitore i povećalo količinu recikliranih e-proizvoda.

Ključne reči: društveno odgovorno poslovanje, država, subvencije, reciklaža

JEL Classification: M14, Q53

UVOD

Savremeno poslovno okruženje nagrađuje ekonomske subjekte koji se ponašaju odgovorno ne samo prema svojim akcionarima, već i prema društvu u celini. Implementacija agende društveno odgovornog poslovanja (DOP) u poslovnu politiku je mnogo više povezana sa socijalnim i ekološkim ciljevima, iako

je profit i dalje važan, ali ne i dominantan poslovni rezultat. DOP se često koristi kao sredstvo za stvaranje vrednosti (Moon, Murphy & Gond, 2017), koje u sebi inkorporira socio-ekonomske i ekološke principe na jednoj, sa osnovnim interesima *stakeholder*-a kompanije na drugoj strani. Ovo se često smatra *triple bottom line* konceptom, koji uvažava ekonomsku, socijalnu i perpspektivu životne sredine (Elkington, 1994). U takvom poslovnom ambijentu, DOP se upotrebljava kao sredstvo za posredovanje između međusobno suprotstavljenih interesa različitih *stakeholder*-a, a sa ciljem rešavanja agencijskog problema.

* Korespondencija: K. Denčić Mihajlov, Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš, Republika Srbija;
e-mail: ksenija.dencic-mihajlov@eknfak.ni.ac.rs

Uvažavajući osnovne vrste društveno odgovornog poslovanja - implicitno i eksplicitno DOP (Matten & Moon, 2008), rad će pokušati da utvrdi koji su to ključni doprinosi Republike Srbije (RS) u inkorporiranju agende DOP u poslovnu politiku savremenih kompanija. Shodno tome, s jedne strane, analizira se samoregulatorni sistem u obliku eksplicitnog DOP, dok se, s druge strane, analizira pristup zasnovan na procesu subvencioniranja reciklažnih kompanija u vidu implicitnog DOP. Analiza procesa uvođenja agende DOP pokazuje da je veza između DOP i države važna, tako da se u radu pokušava utvrditi najbolji način za njegovu primenu u reciklažnoj industriji. Iako reciklaža stvara značajan iznos društveno-ekonomskih benefita, dugoročno podsticanje reciklažnih postrojenja bi trebalo da utiče na primenu agende DOP u svim ostalim kompanijama.

Istraživanje je usmereno prema reciklaži istrošenih vozila (*End-of-Life Vehicles* - ELV) i reciklaži otpada od električne i elektronske opreme (*Waste Electrical and Electronic Equipment* - WEEE), budući da se odnos države prema upravljanju ovim vrstama otpadima vezuje za primenu različitih pristupa DOP. Upoređujući količinu recikliranih proizvoda tokom vremena, biće posmatrano kako različit pristup u oblasti DOP utiče na aktivnost ekonomskih učesnika.

Utvrđivanje osnovnog odnosa između države i DOP, sa posebnim akcentom na industriju reciklaže, kao i analiziranje uticaja takvog odnosa na količinu recikliranih proizvoda i stvaranja ekoloških benefita u RS, predstavlja glavni cilj istraživanja. Uvažavajući važnost državne intervencije u ovoj oblasti, biće ispitane posledice uticaja intervencije u oblasti WEEE, kao i skoro potpuno odsustvo državnog uticaja u oblasti ELV, na intenzitet procesa reciklaže u obe oblasti.

Identifikacija koncepta DOP, kao i osnovnih vrsta odnosa sa državom, u okviru kabinetskog istraživanja, sprovedeno je kroz analiziranje relevantne literature u ovoj oblasti. Prilikom analiziranja ovog koncepta, kao i identifikovanja osnovnih vrsta odnosa između države i DOP, praćeni su pristupi većeg broja autora (Fox, Ward & Howard, 2002; Matten & Moon, 2008;

Gond, Kang & Moon, 2011; Rasche, Morsing & Moon, 2017), koji su primenjeni na aktuelno stanje u oblasti reciklaže u RS.

Teorijski okvir za razumevanje DOP pronalazimo u tri teorije: teoriji legitimnosti, *stakeholder*-skoj teoriji i institucionalnoj teoriji (Fernando & Lawrence, 2014). Prema teoriji legitimnosti, funkcionisanje organizacija se zasniva na poštovanju normi i pravila, tako da između društva i organizacija postoji tzv. „društveni ugovor“ kojim se reguliše DOP (Deegan & Samkin, 2009). Strategije koje kompanije mogu koristiti, prema ovoj teoriji, obično se baziraju na izveštavanju i obelodanjivanju informacija o inkorporiranju principa DOP u poslovnu politiku. *Stakeholder*-ska teorija se posebno fokusira na širu društvenu zajednicu, kao jednog od glavnih *stakeholder*-a kompanija, pošto društvo želi da zna na koji način svakodnevno poslovanje organizacija utiče na jedan širi društveno-ekonomski ambijent (Branco & Rodriguez, 2008; Carroll & Buchholtz, 2009).

U radu će osnove institucionalne teorije biti korišćene za bolje razumevanje koncepta DOP, budući da država, preko svojih institucija, ima aktivan uticaj na proces inkorporiranja osnovnih principa DOP u poslovnu politiku reciklažnih kompanija. Na ovaj način, država kroz tzv. prihvatljivo ekonomsko ponašanje nagradjuje one ekonomske subjekte koji poštuju pravila i osnovne principe DOP (Carpenter & Feroz, 2001), ali istovremeno i kažnjava one koje te principe ne poštuju.

Kako bi se utvrdili krajnji efekti na proces reciklaže ELV i WEEE, korišćeni su zvanični izveštaji Agencije za zaštitu životne sredine RS, koja godišnje publikuje podatke o reciklaži svih vrsta otpada. Na kraju, izvršena je obrada dobijenih podataka i njihov uporedni prikaz kako bi se ilustrovalo na koji način različit pristup RS, kod primene koncepta DOP, dovodi do značajnih razlika u ovim oblastima reciklaže u pogledu obima recikliranih proizvoda.

Rad je baziran na kabinetskom istraživanju primene koncepta DOP, koje je sprovedeno između kompanija u industriji reciklaže u RS. Reciklažne kompanije, usled značajnog iznosa društveno-ekonomskih benefita koji se stvaraju u ovom procesu, predstavljaju

glavne nosioce koncepta DOP u RS. U prilog tome, bliže se analizira doprinos države u kreiranju pozitivnog poslovnog ambijenta za unapređenje koncepta DOP, sa posebnim akcentom na oblast reciklaže ELV i WEEE. U tim oblastima, pristup države je značajno drugačiji, pa su, u skladu sa tim, očekivani rezultati primene ovog koncepta različiti. Kabinetsko istraživanje je, takođe, primenjeno kod analize trenutne situacije u oblasti reciklaže ELV i WEEE, kao i kod utvrđivanja glavnih uzroka koji su doveli do ovakvog stanja. Snažna podrška države kako u reciklaži ELV, tako i u oblasti reciklaže WEEE, dugoročno bi trebalo da doprinese daljem razvoju reciklažnih kompanija kao lidera u oblasti primene DOP, ali i značajnom smanjenju zagađenja životne sredine. U skladu s tim, identifikovane su hipoteze, koje će u istraživačkom procesu biti testirane:

- H1: Odnos države i društveno odgovornog poslovanja je značajan u oblasti reciklaže, budući da u toj delatnosti tržište nije sposobno da samostalno, bez intervencije države, koordinira proces inkorporiranja agende DOP između kompanija u oblasti reciklaže.
- H2: Samoregulatorno društveno odgovorno poslovanje u oblasti reciklaže ELV, uslovljava polako devastiranje zvanične reciklaže automobila u Republici Srbiji.
- H3: Društveno odgovorno poslovanje, koje je podržano od strane države kroz sistem subvencioniranja, u oblasti reciklaže WEEE dovodi do povećanja količine recikliranih e-proizvoda.

Rad je strukturiran na sledeći način: Nakon uvoda, u drugom delu predstavljeni su koncept društveno odgovornog poslovanja i mogući odnosi sa državom. Apostrofirajući osnovne razlike u pogledu političkog, finansijskog, sistema obrazovanja, radne snage i kulturološkog sistema, u kome se ovi koncepti razvijaju, indentifikovano je implicitno i eksplicitno DOP. Prihvatajući savremene tendencije u oblasti razvoja društveno odgovornog poslovanja, analiziran je odnos između DOP i države u jednom širem okruženju za unapređenje inicijative između kompanija u industriji reciklaže. U narednim

delovima biće analizirana reciklaža istrošenih vozila i otpada od električne i elektronske opreme iz perspektive državne intervencije u RS. U poslednjem delu rada su zaključna razmatranja, u kojima su prezentirani rezultati istraživanja i njihovi doprinosi, potencijalna ograničenja, kao i implikacije za buduća istraživanja.

DRUŠTVENO ODGOVORNO POSLOVANJE - KONCEPT I ODNOS SA DRŽAVOM

Kao odgovor na rastuće probleme u oblasti životne sredine, odsustvo odgovornosti za socijalne probleme i orijentaciju na profit bez uvažavanja drugih nefinansijskih pokazatelja, javilo se društveno odgovorno poslovanje kao moguće rešenje za navedene probleme. U savremenom poslovnom ambijentu mnoge kompanije koriste koncept DOP kao sredstvo za implementaciju odgovornije inicijative u svoju poslovnu politiku.

Definisanje društveno odgovornog poslovanja nije nimalo lak zadatak, uzimajući u obzir njegovu složenost i širok opseg delovanja. U suštini, smatra se konceptom „biti koristan“ (Moon, Crane & Matten, 2005, 433-434). Poštujući širok spektar delovanja, DOP možemo smatrati pojmom koji u sebi inkorporira mnogo različitih elemenata - *umbrella term* (Matten & Crane, 2005). Ono uključuje nekoliko različitih perspektiva i veliki broj različitih učesnika. Neki autori smatraju aktivnost DOP-a filantropskom, ali značenje ovog koncepta prevazilazi aktivnost humanitarnih organizacija (Rashe *et al*, 2017). Iako je DOP nastao kao neoliberalni koncept (Moon, 2005), tokom vremena je sazreo u mnogo obimniji koncept koji uključuje tzv. trostruki krajnji rezultat - *triple bottom line management* (Steurer, 2010). U trenutnom poslovnom ambijentu, gde je profit i dalje dominantan pokazatelj poslovanja, teško je očekivati od poslovnih subjekata da primene principe DOP na dobrovoljnoj bazi, bez uvažavanja profitabilnosti celokupnog procesa. Optimalni poslovni ambijent bi trebalo da podstiče sve poslovne subjekte da prihvate osnovne principe DOP i približe poslovanje društvu.

Odnos između države i DOP je od suštinskog značaja, uzimajući u obzir stvaranje optimalnog društveno-ekonomskog ambijenta za uvođenje nove agende DOP. Prema J. P. Gond-u, N. Kang-u i J. Moon-u (2011), postoji pet osnovnih tipova veze između države i DOP, uvažavajući stepen uticaja kompanija, na jednoj, i stepen uticaja zakonodavnog okvira prema stvaranju tog okruženja, na drugoj strani:

- Samoregulatorno DOP,
- DOP koje je podržano od strane države,
- DOP kroz partnersvo sa državom,
- DOP pod upravom države, i
- DOP kao oblik upravljanja.

T. Fox, H. Ward i B. Howard (2002) i A. Crane, D. Matten i J. Moon (2008) indentifikuju još jedan odnos između države i DOP, pored ovih pet, koji se odnosi na DOP koje je odobreno od strane države. Kada govorimo o konceptu DOP, kao obliku upravljanja, prihvatanje principa DOP je obično na dobrovoljnoj bazi. U takvim okolnostima, nema potrebe za dodatnom intervencijom od strane države, budući da je društveno odgovorno poslovanje samostalno regulisano. Na drugoj strani, aktivnost DOP može biti oblikovana od strane države (DOP koje je podržana od strane države), u okruženju u kome je celokupan proces čvrsto regulisan zakonodavnim okvirom. U određenom poslovnom okruženju prosto je nemoguće regulisati aktivnost DOP na dobrovoljnoj bazi, što zahteva obaveznu regulaciju. Država treba da preuzme obavezu za taj postupak i upotrebi zakonodavni mehanizam za delegiranje odgovornih politika ekonomskim subjektima.

Uvažavajući institucionalnu teoriju i osnovnu podelu koncepta DOP na implicitno i eksplicitno (Matten & Moon, 2008), samoregulatorno društveno odgovorno poslovanje možemo smatrati kao eksplicitniji tip regulacije, dok je implicitno DOP više zasnovano na jakoj ulozi države u primeni ovog koncepta. Čvrsta regulacija je često bazirana na subvencijama, ili direktnom uticaju na druge aktivnosti vezane za DOP (Rashe *et al*, 2017, 6). Eksplicitno DOP je, uglavnom, interno orijentisano, budući da kompanije imaju diskreciono pravo u stvaranju optimalnih poslovnih

politika, koje bi trebalo da ispune poslovne i ciljeve DOP. Poslovna aktivnost, koja se u najvećoj meri zasniva na poštovanju eksterno definisanih pravila i zakonodavnog okvira, predstavlja implicitno orijentisan pristup DOP.

Poslovna aktivnost ekonomskih subjekata u industriji reciklaže, koja je usmerena ka zaštiti životne sredine, može se posmatrati kao društveno odgovorna. U takvom poslovnom ambijentu država bi trebalo da podstiče sva reciklažna postrojenja da povećaju svoju aktivnost, budući da ona stvara neto društveno-ekonomske benefite i vodi održivoj budućnosti. Možemo identifikovati tri osnovna načina preko kojih država može unapređivati i ohrabrivati DOP: podsticanje, podržavanje i partnerstvo (Fox *et al*, 2002). U prvom slučaju, država može upotrebiti svoju vlast kako bi podstakla sve ekonomske učesnike da stvore odgovorniji poslovni ambijent. Na dalje, određivanjem jasnog poslovnog okvira, država, takođe, može podržavati DOP (Moon *et al*, 2008, 21). Stvaranje partnerstva za primenu koncepta DOP, koristeći organizacione i poreske instrumente vlasti, predstavlja još jednu vrstu odnosa između države i DOP.

Kako bi naglasili značajnu ulogu RS u ovoj posebnoj industriji, posmatraćemo trenutne uslove u oblasti ELV, na jednoj, i u sektoru WEEE, na drugoj strani, budući da su one povezane sa različitim pristupom društveno odgovornom poslovanju. Prvi vid odnosa može se posmatrati kao samoregulatorno društveno odgovorno poslovanje, dok se DOP, koje je podržano od strane države, vezuje za pristup države u oblasti reciklaže otpada od elektronske i električne opreme.

DRUŠTVENO ODGOVORNO POSLOVANJE U OBLASTI RECIKLAŽE ISTROŠENIH VOZILA

Razvoj industrije reciklaže, imajući u vidu zaštitu životne sredine, jedan je od ključnih prioriteta ka ostvarivanju održive budućnosti u većini post tranzicionih zemalja, poput RS. Usled niskog životnog standarda, stanovništvo je često primorano

da kupuje već korišćene proizvode, a slična je situacija i u oblasti istrošenih automobila. Sa prosečnom starosti automobila koja je veća od 15 godina (Agencija za bezbednost saobraćaja, 2018), veliki broj vozila u upotrebi u RS veoma je blizu faze reciklaže. Starija vozila su veći zagađivači vazduha, što stvara pritisak na životnu sredinu i zdravlje ljudi, posebno u oblastima velikih gradova.

Uloga države je u takvim okolnostima ključna, budući da ne postoji odgovarajući tržišni mehanizam koji bi sprečio negativne efekte zagađenja. Uzimajući u obzir sve zagađivače u gradovima, najzaslužniji za trenutno stanje kvaliteta vazduha je saobraćaj, sa posebnim akcentom na javna i privatna prevozna sredstva. Prema poslednjim izveštajima o kvalitetu vazduha, u nekim periodima tokom zime, početkom 2020, veliki gradovi u RS su bili među prvih deset najzagađenijih gradova u svetu (World's Air Quality Index, WAQI). Ova situacija zahteva snažnu intervenciju i jačanje odgovornosti, za šta može biti iskorišćen koncept DOP. Država RS bi trebalo da podstiče sve ekonomske učesnike, sa posebnim akcentom na reciklažne kompanije i stanovništvo, kako bi se sprečilo zagađenje. Prema tome, trenutni odnos između države RS i DOP u oblasti reciklaže ELV možemo smatrati kao samoregularno DOP, budući da skoro ne postoji jasan uticaj države u ovoj oblasti.

Državni program za zamenu starih vozila novim, koji je bio primenjen u prošlosti, može poslužiti kao moguć način intervencije za rešavanje postojećih problema. Usvajanje posebne *Uredbe o uslovima i načinu vršenja subvencionisane kupovine automobila proizvedenih u Republici Srbiji zamenom staro za novo u 2010* (Službeni glasnik RS, 2010a) se ispostavilo kao ključ za rešavanje ovog problema u prošlosti. Želeći da poveća bezbednost u saobraćaju i spreči moguće zagađenje zamenom starih vozila novim, RS je motivisala sve potencijalne vlasnike automobila da predaju svoja stara vozila zvaničnim reciklažnim postrojenjima, kako bi dobili popust od 1.000 evra za kupovinu novih modela (Službeni glasnik RS, 2010a, član 3). Finansijska stimulacija je povećala broj novoregistrovanih putničkih vozila, a istovremeno i broj ELV. U periodu 2009-2011, povećana je kako količina recikliranih, tako i broj novoregistrovanih

vozila, a najveći broj ELV je postignut tokom 2010. Uvažavajući činjenicu da u RS ne postoji baza za deregistrovana vozila, kakvu imamo u nekim zemljama EU, za merenje broja ELV možemo koristiti jedino statističke podatke iz prošlosti. Kako bi procenili broj ELV, tokom perioda 2007-2018, koristi se metod projekcije zaliha. Ukupan broj ELV se izračunava primenom Formule 1 (Ratković, Simić i Vidović, 2008) na zvanične statističke podatke o broju registrovanih vozila. Upoređivanjem broja ukupno registrovanih vozila, kao i broja novoregistrovanih automobila u dva uzastopna perioda, dolazi se do broja istrošenih vozila.

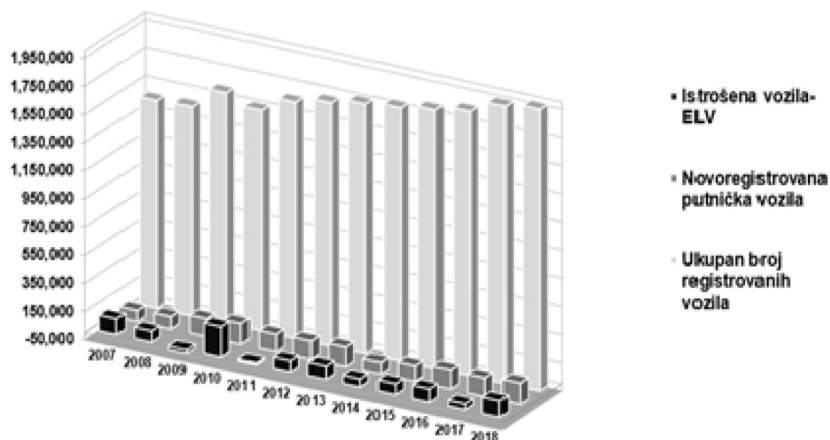
Broj ELV u godini (t) = (Registrovana vozila u godini $t-1$) - (Registrovana vozila u godini t) + (Novoregistrovana nova vozila u godini t) + (Novoregistrovana uvezena vozila u godini t) (1)

Rezultati metode projekcije zaliha prikazane su na Slici 1.

Tokom posmatranog perioda, ukupan broj registrovanih vozila se povećava, dok količina ELV ne prati taj trend. Brojni faktori utiču na stvaranje ELV. Na osnovu Slike 1, možemo zaključiti da je najuticajniji faktor povezan sa subvencijama za kupovinu novih vozila. Više od 200.000 vozila je odbačeno i postalo ELV tokom 2010, kada je program „zamena starih vozila za nova“ imao najveći intenzitet. U širem društveno-ekonomskom kontekstu, državnu intervenciju možemo smatrati društveno odgovornom, budući da u dugom roku donosi koristi kako društvu, tako i privatnim investitorima u reciklažnim postrojenjima. U periodu nakon 2011, državna podrška u vidu subvencija za kupovinu novih vozila bila je ukinuta. Bez te intervencije, koja je stimulisala ove procese, intenzitet kako prodaje novih vozila, tako i zvanične reciklaže ELV je opao.

Na osnovu izveštaja o upravljanju otpadom u RS, koje godišnje publikuje Agencija za zaštitu životne sredine, na Slici 2 su prikazani uslovi u oblasti reciklaže ELV.

Poređenjem količine zvanično recikliranih ELV sa ukupnom količinom uvezenih automobila, zaključujemo da je samo mali deo svih vozila adekvatno tretiran u zvaničnim reciklažnim centrima.

Slika 1 Ukupan broj registrovanih, novoregistrovanih i istrošenih vozila, u periodu 2007-2018.

Izvor: Autori

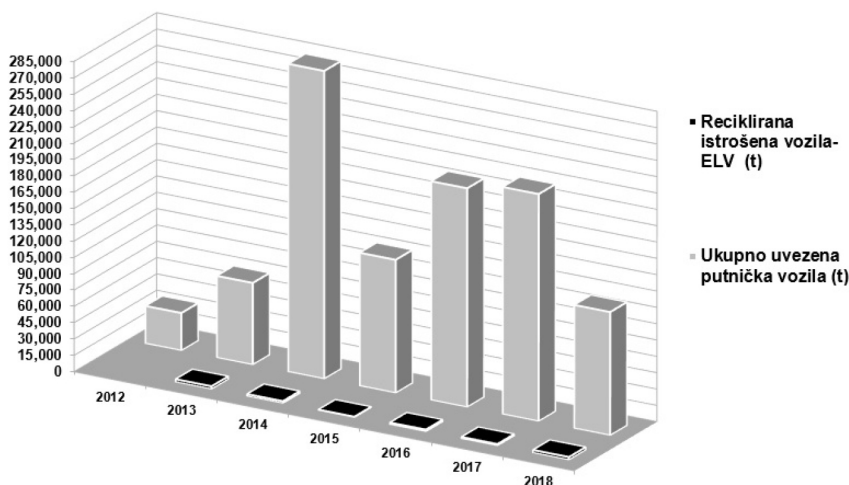
Trenutni poslovni ambijent ne podstiče reciklažu ELV, iako *Pravilnik o usklađenim iznosima podsticajnih sredstava za ponovnu upotrebu, reciklažu i korišćenje određenih vrsta otpada* (Službeni glasnik RS, 2019), omogućava određenu finansijsku pomoć. Odsustvo odgovarajuće podrške države, u formi implicitnog društveno odgovornog poslovanja u industriji reciklaže ELV, dugoročno će smanjiti koristi za društvo u celini. Iako je reciklaža automobila sa finansijskog aspekta profitabilna, dalje finansijsko podsticanje je opravdano, budući da ceo proces stvara značajne društveno-ekonomske koristi za društvo u celini.

Većina tretiranih istrošenih vozila u RS je van zvaničnih tokova otpada, bez poštovanja pravila propisanih posebnim *Pravilnikom o načinu i postupku upravljanja otpadnim vozilima* (Službeni glasnik RS, 2010). Na taj način, gubici su višestruki. Prvo, zvanični reciklažni centri gube potencijalnu dobit, dok društvo ne ostvaruje društveno-ekonomske benefite, a drugo, rastavljanje otpadnih vozila bez poštovanja pravila zagađuje životnu sredinu. Pored toga, kreatori politike gube važne informacije o ukupnom broju recikliranih ELV, što dugoročno može politiku zaštite životne sredine u ovoj oblasti učiniti neefikasnom.

Imajući u vidu da je najveći deo značajnog zagađenja vazduha uslovljen saobraćajem, RS razmatra

intervenciju kako bi povećala legalnu reciklažu u zvaničnim reciklažnim postrojenjima, i zamenu starih vozila novim koja su prihvatljivija za životnu sredinu. Jedno od rešenja, kao što je to bilo u prošlosti, je pristup zasnovan na subvencijama, ali će sada cilj biti finansijsko stimulisanje potencijalnih kupaca savremenih hibridnih ili električnih automobila, što omogućava *Uredba o uslovima i načinu sprovođenja subvencionisane kupovine novih vozila koja imaju isključivo električni pogon, kao i vozila koja uz motor sa unutrašnjim sagorevanjem pokreće i električni pogon-hibridna vozila* (Službeni glasnik RS, 2020). Subvencije će, u konačnom, primorati sve vlasnike automobila da prodaju svoja vozila zvaničnim reciklažnim postrojenjima, što će omogućiti potpune koristi od procesa reciklaže.

Odnos između države i reciklaže kao aktivnosti DOP je veoma složen. Uvažavajući činjenicu da ne postoji posebno tržište za čist vazduh i zdravu životnu sredinu, koncept DOP u formi rukovođenja ovde ne može biti primenjen. Tržište nije sposobno da samostalno adekvatno koordinira aktivnost u reciklažnoj industriji, zbog čega je neophodna državna intervencija. Odnos koji se oslanja na DOP, koje je podržano od strane države, bolje oblikuje poslovno okruženje u oblasti ELV, omogućavajući na taj način pun potencijal reciklažnog procesa.

Slika 2 Ukupan broj uvezenih putničkih vozila i recikliranih istrošenih vozila u periodu 2012-2018

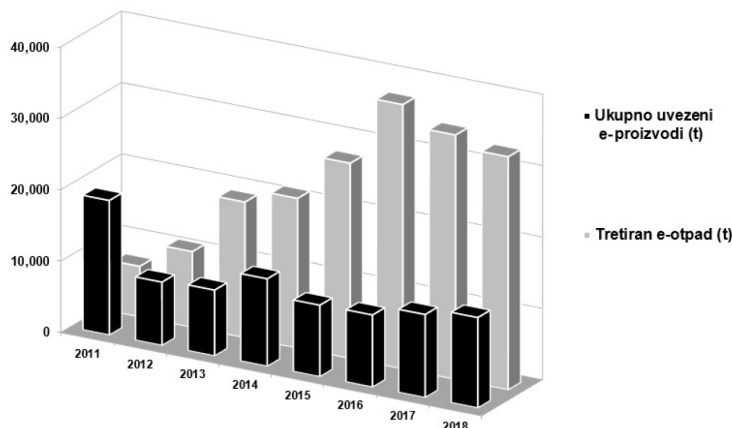
Izvor: Autori, prema Đorđević, Radovanović, Redžić i Jovanović, 2018, 34-35.

DRUŠTVENO ODGOVORNO POSLOVANJE U OBLASTI RECIKLAŽE OTPADA OD ELEKTRIČNE I ELEKTRONSKE OPREME

Otpad od električne i elektronske opreme smatra se jednim od najbrže rastućih tokova otpada u svetu, sa prosečnom godišnjom stopom rasta između 3-5%, što je tri puta brže u odnosu na ostale tokove otpada (Schwarzer, Bono, Peduzzi, Giuliani & Kluser, 2005). Godišnje se stvori oko 50 miliona metričkih tona WEEE, što je oko 6kg po osobi svake godine (Baldé, Forti, Kuehr & Stegmann, 2017). Grupa WEEE nije homogena i sadrži veliki broj različitih vrsta e-proizvoda. Savremeno životno okruženje skraćuje životni vek svih e-proizvoda i stvara velike iznose e-otpada, što apostrofira proces adekvatnog tretmana i reciklaže WEEE. Budući da pored osnovnih sekundarnih sirovina (otpadnog gvožđa, aluminijuma, bakra, gume, plastike, itd), e-proizvodi sadrže, takođe, neke opasne materijale i gasove koji su štetni za životnu sredinu i zdravlje ljudi, adekvatno prikupljanje i reciklaža još su značajniji.

Jedna od osnovnih odlika reciklaže WEEE je da, iz perspektive investitora, ovo nije profitabilan proces zbog složene i skupe tehnologije. Oko 70% ukupnog

prihoda reciklažnih kompanija u ovoj oblasti dolazi od državnih subvencija, a kontinuitet ovog procesa zavisi od eksterne finansijske podrške države. Pored finansijskih, reciklaža WEEE stvara značajan iznos nefinansijskih benefita, pa je možemo smatrati društveno odgovornom aktivnošću. Intervencija države u ovoj oblasti, u obliku subvencija, motivisala je sva reciklažna postrojenja da postanu društveno odgovornija, što bi trebalo da podigne nivo DOP kod svih ostalih kompanija. Za razliku od reciklaže istrošenih vozila, gde je državni pristup društveno odgovornom poslovanju u formi samoregulatornog DOP, u oblasti WEEE društveno odgovorno poslovanje je najvećim delom podržano od strane države, budući da ona pruža finansijsku podršku reciklerima e-otpada. DOP je podržano od strane države posebnim *Pravilnikom o usklađenim iznosima podsticajnih sredstava za ponovnu upotrebu, reciklažu i korišćenje određenih vrsta otpada* (Službeni glasnik RS, 2019), koji omogućava subvencije za svih deset razreda e-otpada. Ovaj pristup države je pokazao odlične rezultate u praksi, pošto se količina recikliranog WEEE iz godine u godinu povećavala kao što je to prikazano na Slici 3.

Slika 3 Ukupna količina uvezenih e-proizvoda i tretiranog WEEE, u periodu 2011-2018.

Izvor: Autori, prema Đorđević *et al*, 2018, 34-35.

Pozitivno zakonodavstvo i konstruktivan pristup države RS u oblasti WEEE, rezultirao je usmeravanjem što je moguće veće količine e-otpada u zvanične tokove otpada. Samo je tokom 2011, količina uvezenih e-proizvoda bila iznad količine recikliranih WEEE. Iz godine u godinu, raste količina tretiranog WEEE. Međutim, i pored pozitivnog poslovnog ambijenta, javili su se neki problemi tokom vremena. Iako su sva reciklažna postrojenja motivisana da povećaju reciklažu e-otpada, u periodu nakon 2016, količina tretiranog WEEE se smanjuje. To može biti objašnjeno problemima koji su povezani sa isplatom subvencija.

Praksa je pokazala da postoji značajna razlika u iznosu odobrenih i isplaćenih subvencija reciklerima, takođe, dinamika isplate ne odgovara očekivanoj. Zbog toga je nekonzistentnost politike subvencioniranja identifikovana kao jedan od glavnih faktora rizika u ovoj oblasti, koji primorava sve kompanije da nađu alternativne načine da bi održali likvidnost. Trenutne uslove koje je obezbedila RS, sa namerom podizanja nivoa DOP između reciklažnih kompanija, možemo smatrati pozitivnim, budući da oni stimulišu ovaj proces. Potrebno je da oni budu dodatno prilagođeni posebnom poslovnom okruženju u ovoj industriji, kako bi se smanjili napred navedeni potencijalni faktori rizika u ovoj oblasti.

ZAKLJUČAK

Rastući ekološki problemi u svetu nametnuli su ekonomskim subjektima potrebu da transformišu svoje postojeće poslovne modele prema ostvarivanju održive aktivnosti koja će sprečiti zagađenje. Društveno odgovorno poslovanje određeno je kao jedan od ključnih instrumenata, koji se koristi u tom procesu transformacije. Proces reciklaže, zahvaljujući brojnim društveno-ekonomskim koristima, smatra se jednom od ključnih aktivnosti za unapređenje koncepta DOP.

Primena agende društveno odgovornog poslovanja, u nekim slučajevima, dovodi do rasta profitabilnosti, i nije potrebna dodatna intervencija za prihvatanje novog poslovnog plana. U drugim oblastima poslovanja, poput reciklaže, gde se većina koristi ne izražavaju kao finansijske, već kao društveno-ekonomske, budući da ne postoji jasno tržište za čist vazduh i zdravu životnu sredinu, intervencija države je obavezna. Odnos između DOP i države je suštinski značajan prilikom razmatranja uvođenja agende DOP u ovaj specifičan sektor. Profitabilnost omogućava internu orijentaciju kod pristupa DOP na nivou kompanije (eksplicitno DOP), dok je eksterna orijentacija u formi poštovanja propisa (implicitno DOP) neophodna kada se razmatra

primena DOP u industriji reciklaže. Na ovaj način, potvrđena je prva hipoteza istraživanja, budući da je ukazano na značajnu ulogu odnosa između države i DOP u oblasti reciklaže, kako istrošenih automobila, tako i e-proizvoda. U radu je, takođe, ukazano na nemogućnost tržišne samoregulacije ove oblasti, budući da ovakvo stanje smanjuje reciklažnu aktivnost i stvara veliko zagađenje, pogotovo u velikim gradskim sredinama. Pored osnovnih instrumenata koji su u prošlosti korišćeni za podsticanje DOP između kompanija u oblasti reciklaže, u radu su pokazani i drugi načini pomoću kojih država može uticati na implementaciju ovog koncepta. Odnos između države i koncepta DOP značajan je i u onim oblastima reciklaže koje su profitabilne bez dodatne finansijske podrške, budući da profitabilnost samostalno ne motiviše dovoljno potencijalne investitore da usvoje koncept DOP.

Studija je potvrdila da je odnos između DOP i države značajan u industriji reciklaže. Promenljiva uloga države je posmatrana tokom vremena, a nivo DOP je utvrđen poređenjem količine recikliranih proizvoda. Iako je reciklaža ELV profitabilna bez državnih subvencija, istraživanja pokazuju da se u periodima kada je država stimulisala ovaj proces količina tretiranih istrošenih vozila povećavala. Odsustvo državne podrške u ovom sektoru skoro je zaustavilo legalnu reciklažu, što može biti značajan faktor koji je odgovoran za trenutno zagađenje vazduha uslovljeno saobraćajem u Republici Srbiji. Na ovom praktičnom primeru, dokazana je druga hipoteza istraživanja, budući da je samoregulatorno DOP koje je primenjeno kod reciklaže ovog otpada u RS, u prethodnom periodu, uslovlilo značajno smanjenje zvanične reciklaže automobila. Iako je reciklaža automobila, sa finansijskog aspekta, profitabilna investicija, to nije dovoljno da potencijalne investitore motiviše da ovaj proces obavljaju u skladu sa propisima, kroz zvanične tokove otpada. U prilog tome govori i činjenica da je u prošlosti značajnija podrška države u ovoj oblasti, evidentno, doprinela intenziviranju procesa reciklaže, pa se slična intervencija može očekivati u budućnosti.

Reciklaža WEEE značajno zavisi od državne podrške, i kontinuitet ovog procesa je uslovljen aktivnošću države. Tokom vremena, veza između države i

DOP stvorila je pozitivno poslovno okruženje i sprečila potencijalni pritisak na životnu sredinu. RS ima aktivnu ulogu u primeni principa DOP, što bi trebalo pozitivno da utiče i stvori dalja unapređenja na ovaj izazovni tok otpada. Izveštaji Agencije za zaštitu životne sredine RS potvrdili su da je u oblasti reciklaže e-proizvoda DOP koje je podržano od strane države dodatno motivisalo investitore i, u krajnjem, povećalo količinu recikliranih WEEE. Na ovaj način, potvrđena je treća hipoteza istraživanja. Iako je koncept DOP, koji se primenjuje u ovoj oblasti, dao značajne rezultate, neophodno je njegovo dalje unapređenje i prilagođavanje trenutnim uslovima. Trend rastuće tražnje za e-proizvodima će se nastaviti i u budućnosti, pa je neophodno, u skladu sa tim, kreirati optimalan sistem za upravljanje ovim tokom otpada.

DOP, koja je podržana od strane države, je jedan tip ove veze, i nije isključivo zasnovano na subvencijama kao jednim od mogućih načina uticaja prema ostvarivanju DOP, već i drugim vrstama stimulacije. Tako, na primer, RS razmatra smanjenje poreskih obaveza za potencijalne vlasnike ekoloških vozila (hibridna, ili potpuno električna), slobodno parkiranje u gradovima, čak i dozvole za vožnju žutom trakom koja je isključivo rezervisana za javni transport.

Finansijska podrška u oblasti WEEE nudi svim reciklažnim postrojenjima bolje poslovno okruženje, održavanje kontinuiteta i podizanje nivoa reciklaže. Sve reciklažne kompanije su značajno zavisne od državnih subvencija, ali nekonzistentnost ove politike može predstavljati veliki problem. RS koristi pozitivno zakonodavstvo kao sredstvo za unapređenje aktivnosti DOP u ovom sektoru, što, u konačnom, povećava količinu tretiranih e-proizvoda. U budućnosti, moguće unapređenje treba da ide u pravcu poštovanja odobrenog iznosa stimulacije, ali i propisane dinamike plaćanja. Stvaranje optimalnog društveno-ekonomskog i poslovnog okruženja, prema podsticanju agende DOP kod svih ostalih kompanija, trebalo bi da bude prioritet. Pristup zasnovan na subvencijama, koji je primenjen u RS, primer je odnosa DOP - država. To je važna osnova, ali budući pristup treba biti prilagođen i primenjen na kompanije u svim ostalim sektorima.

Ključni dopironos rada ogleđa se u isticanju značajne uloge države u implementaciji koncepta DOP u poslovnu politiku kompanija u oblasti reciklaže u RS, sa posebnim osvrtom na reciklažu istrošenih vozila i e-otpada. Značajno različít pristup države, u ova dva nezavisna toka otpada, najviše je odgovoran za razlike u količini recikliranih proizvoda u posmatranom periodu. Rad je za postojeće probleme predložio i moguća rešenja koja bi unapredila aktuelno stanje u ovoj oblasti.

Osnovna ograničenja istraživanja vezana su za predmete procesa reciklaže i raspoloživost podataka o reciklaži ovih vrsta proizvoda. Naime, trenutno istraživanje je sprovedeno na bazi podataka o reciklaži automobila i električnih i elektronskih aparata koje ne uvažava heterogenost ovih grupa proizvoda. Iako se grupa automobila smatra homogenom, čak i u okviru nje moguće je utvrditi značajne razlike između modela koji su u prošlosti ulazili u krug reciklaže i onih koji danas to čine. Savremeni automobili sadrže sve više električnih komponenti, što poskupljuje njihovo zbrinjavanje i smanjuje profitabilnost reciklaže. Promene u konstrukciji vozila predstavljaju značajan izazov kako za proizvodnju, tako i za reciklažu ELV, a u konačnom za implementaciju koncepta DOP. Sve ovo, dodatno, apostrofira ulogu države u ovoj oblasti i neophodnost eksterne podrške. Predloženi model subvencija, koji je u prošlosti dao rezultate, treba dodatno prilagoditi aktuelnim uslovima kako bi doneo očekivane rezultate u budućnosti.

Grupa e-proizvoda je značajno heterogenija, budući da obuhvata deset različitih razreda, što zahteva različít pristup njihovoj reciklaži. Neki od njih sadrže velike količine opasnih materija i zahtevaju skuplji tretman i reciklažu, pa je i ovde podrška države od suštinskog značaja. Ovo ograničenje je delimično prevaziđeno aktuelnom zakonskom regulativom, koja propisuje različite iznose podsticaja za svaki razred e-proizvoda - *Pravilnik o usklađenim iznosima podsticajnih sredstava za ponovnu upotrebu, reciklažu, i korišćenje određenih vrsta otpada* (Službeni glasnik RS, 2019), ali je činjenica da se svaki razred e-otpada ne ponaša na identičan način u okviru cele heterogene grupe WEEE.

U radu su za potrebe analize korišćeni podaci Agencije za zaštitu životne sredine koji, istovremeno, predstavljaju jedini zvanični izvor informacija u ovoj oblasti. Budući da su kompanije u oblasti reciklaže WEEE primorane da podnose precizne izveštaje koji su osnova za odobravanje subvencija, podaci u ovoj oblasti mogu se smatrati pouzdanim. Na drugoj strani, kada govorimo o reciklaži istrošenih vozila, usled nepostojanja evidencije o deregistrovanim vozilima, aktuelne podatke o broju ELV treba uzeti sa rezervom, budući da zvaničnih podataka u RS nema. Upravo zato, primenjuju se različiti modeli na zvanične statističke podatke kako bi se ocenio broj istrošenih vozila. Činjenica je da je broj vozila u praksi daleko veći od onog koji su modelom dobijeni, budući da se najveći deo ovih vozila i dalje reciklira van zvaničnih tokova otpada, za razliku od reciklaže WEEE koja se odvija u zvaničnim reciklažnim centrima.

Buduća istraživanja mogu biti usmerena na sagledavanje drugih vidova podsticaja države u ovim oblastima reciklaže osim subvencija, budući da su oni u radu samo navedeni, i da se očekuje njihova primena u budućnosti. Tu se, pre svega, misli na podsticaje kod kupovine novih proizvoda, ili neke druge vidove fiskalnih oslobođenja da bi se dodatno podstakla implementacija koncepta DOP. U početnim fazama razvoja industrije reciklaže, finansijska podrška je od suštinskog značaja za uspostavljanje sistema upravljanja otpadom i implementaciju koncepta DOP. U kasnijim fazama, država treba da koristi i druge instrumente, kako bi upravljala implementacijom ovog koncepta, pa buduća istraživanja mogu ići u ovom smeru.

ZAHVALNICA

Ovaj rad je rezultat istraživanja po osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju NIR u 2020. godini (evidencioni broj 451-03-68/2020-14/ 200100), zaključenog između Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

REFERENCE

- Agencija za bezbednost saobraćaja. (2018). *Prosečna starost vozila voznog parka u Republici Srbiji 2018*. Retrieved May 11, 2020, from <https://www.abs.gov.rs/admin/upload/documents/20181213101928--starost-vozila-voznog-parka-2018.pdf>
- Baldé, C. P., Forti, V., Gray, V., Kuehr, R., & Stegmann, P. (2017). *The Global E-waste Monitor - 2017*. United Nations University (UNU), International Telecommunication Union (ITU) & International Solid Waste Association (ISWA), Bonn/Geneva/Vienna.
- Branco, M. C., & Rodrigues, L. L. (2008). Factors influencing social responsibility disclosure by Portuguese companies. *Journal of Business Ethics*, 83(4), 685-701. doi:10.1007/s10551-007-9658-z
- Carroll, A. B., & Buchholtz, A. K. (2009). *Business and society: Ethics and stakeholder management*. Cincinnati, OH: South Western.
- Carpenter, V. L., & Feroz, E. H. (2001). Institutional theory and accounting rule choice: An analysis of four US state governments' decisions to adopt generally accepted accounting principles. *Accounting, Organizations and Society*, 26(7-8), 565-596.
- Crane, A., Matten, D., & Moon, J. (2008). *Corporations and Citizenship*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Deegan, C., & Samkin, G. (2009). *New Zealand Financial Accounting*. Sydney, Australia: McGraw-Hill.
- Đorđević, Lj., Radovanović, N., Redžić, N. i Jovanović, G. (2018). *Upravljanje otpadom u Republici Srbiji u periodu od 2011. do 2018*. Agencija za zaštitu životne sredine Republike Srbije. Retrieved January 21, 2020, from http://www.sepa.gov.rs/download/Otpad_2011_2018.pdf
- Elkington, J. (1994). Towards the sustainable corporation: Win-win business strategies for sustainable development. *California Management Review*, 36(2), 90-100. doi.org/10.2307/41165746
- Fernando, S., & Lawrence, S. (2014). A theoretical framework for CSR practices: Integrating legitimacy theory, stakeholder theory and institutional theory. *The Journal of Theoretical Accounting Research*, 10(1), 149-178.
- Fox, T., Ward, H., & Howard, B. (2002). *Public sector roles in strengthening corporate social responsibility: A baseline study*. Washington, DC: World Bank.
- Gond, J. P., Kang, N., & Moon, J. (2011). The government of self-regulation: On the comparative dynamics of corporate social responsibility. *Economy and Society*, 40(4), 640-671. doi.org/10.1080/03085147.2011.607364
- Matten, D., & Crane, A. (2005). Corporate citizenship: Towards an extended theoretical conceptualization. *Academy of Management Review*, 30(1), 166-179. doi:10.5465/amr.2005.15281448
- Matten, D., & Moon, J. (2008). "Implicit" and "Explicit" CSR: A conceptual framework for a comparative understanding of corporate social responsibility. *Academy of Management Review*, 33(2), 404-424. doi:10.5465/amr.2008.31193458
- Moon, J. (2005). An Explicit Model of Business-Society Relations. In A. Habisch, J. Jonker, M. Wegner, & R. Schmidpeter (Eds.). *Corporate Social Responsibility Across Europe* (pp. 51-66). Berlin, D: Springer.
- Moon, J., Crane, A., & Matten, D. (2005). Can corporations be citizens? Corporate citizenship as a metaphor for business participation in society. *Business Ethics Quarterly*, 15(3), 429-453. doi:10.5840/beq200515329
- Moon, J., Murphy, L., & Gond, J-P. (2017). Historical perspectives on CSR. In A. Rasche, M. Morsing, & J. Moon (Eds.). *Corporate Social Responsibility: Strategy, Communication and Governance* (pp. 31-59). Cambridge, US: Cambridge University Press.
- Službeni glasnik RS. (2010a). *Pravilnik o načinu i postupku upravljanja otpadnim vozilima*. Službeni Glasnik RS 98/2010.
- Službeni glasnik RS. (2010b) *Uredba o uslovima i načinu vršenja subvencionisane kupovine automobila proizvedenih u Republici Srbiji zamenom staro za novo u 2010*. Službeni Glasnik RS 3/2010.
- Službeni glasnik RS. (2019). *Pravilnik o usklađenim iznosima podsticajnih sredstava za ponovnu upotrebu, reciklažu i korišćenje određenih vrsta otpada*. Službeni Glasnik RS 20/2019.
- Službeni glasnik RS. (2020). *Uredba o uslovima i načinu sprovođenja subvencionisane kupovine novih vozila koja imaju isključivo električni pogon, kao i vozila koja uz motor sa unutrašnjim sagorevanjem pokreće i električni pogon-hibridna vozila*. Službeni Glasnik RS 27/2020.
- Rasche, A., Morsing, M., & Moon, J. (2017). The changing role of business in global society: CSR and beyond. In A. Rasche, M. Morsing, & J. Moon (Eds.). *Corporate Social Responsibility: Strategy, Communication, Governance* (pp. 1-30). Cambridge, US: Cambridge University Press.

Ratković, B., Simić, V. i Vidović, M. (2008). *Neuro fuzzy pristup pri oceni broja ELV-a u Srbiji*. Paper presented at the XXXV Simpozijum o operacionim istraživanjima-SYM-OP-IS 2008. Beograd, RS: Saobraćajni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Steurer, R. (2010). The role of governments in corporate social responsibility: Characterising public policies on CSR in Europe. *Policy Sciences*, 43(1), 49-72. doi:10.1007/s11077-009-9084-4

Schwarzer, S., Bono, A. D., Peduzzi, P., Giuliani, G., & Kluser, S. (2005). *E-waste, the hidden side of IT equipment's manufacturing and use*. UNEP Early Warning on Emerging Environmental Threats No. 5. Geneva, Swiss: United Nations Environment Program.

World's Air Quality Index. Retrieved March 18, 2020, from <http://www.waqi.info/> www.waqi.info

Primljeno 27. maja 2020,
nakon revizije,
prihvaćeno za publikovanje 17. avgusta 2020.
Elektronska verzija objavljena 19. avgusta 2020.

Mladen Krstić je zaposlen u kompaniji Maksi - CO doo iz Aleksinca, na poziciji menadžera za finansijsko izveštavanje. Doktorirao je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Nišu. Bavi se problemima reciklaže, cirkularne ekonomije, održivog razvoja i koncepta društveno odgovornog poslovanja.

Ksenija Denčić Mihajlov je redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Nišu. Izvodi nastavu iz predmeta Poslovne finansije, Međunarodno poslovno finansiranje, Strategijski finansijski menadžment, Poslovno i finansijsko restrukturiranje preduzeća i Finansijska strategija korporativnih preduzeća, na osnovnim, master i doktorskim akademskim studijama. Ključne oblasti naučnoistraživačkog interesovanja su održive finansije i društveno odgovorno investiranje, korporativno finansiranje i restrukturiranje.

THE ROLE OF THE GOVERNMENT IN THE PROMOTION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Mladen Krstic¹ and Ksenija Dencic Mihajlov²

¹*Maksi-Co doo, Aleksinac, The Republic of Serbia*

²*Faculty of Economics, University of Nis, Nis, The Republic of Serbia*

The role of the Government in the implementation of the Corporate Social Responsibility (CSR) concept into the business policy in the field of recycling in the Republic of Serbia is analyzed in this paper, with a special overview of the End-of-Life Vehicle (ELV) and Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE) recycling. The research has shown that quite different government approaches to these two independent waste streams are the most responsible for the differences in the amount of the recycled products in the analyzed period. The fact that the so-called self-regulatory CSR observed in the recycling of the used cars in the previous period caused a substantial reduction in the volume of official car recycling is pointed out herein. This indicates that, although car recycling is a financially profitable investment, it is not enough to motivate potential investors to carry out this process through official waste streams in compliance with regulations. On the other hand, in the field of e-product recycling, CSR facilitated by the government has further motivated investors, resulting in an increased amount of recycled e-products.

Keywords: corporate social responsibility, the government, incentives, recycling

JEL Classification: M14, Q53